

УДК 37.014.5 (477) «1965/1985»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.4.378>

Олена Шановська*

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОПАГАНДИ Й КОНТРПРОПАГАНДИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР ЧАСІВ ЗАСТОЮ

Анотація: При аналізі системи пропаганди й контрпропаганди у закладах вищої та середньої спеціальної освіти УРСР у період брежнєвського застою увагу сфокусовано на вивченні організації контрпропагандистської роботи, скерованої на боротьбу зі згубним впливом західної пропаганди. Доводиться, що для партійної влади інтелігенція та її осередки, зокрема заклади вищої освіти, технікуми, вважалися менш стійкими до західного впливу, відповідно – до антирадянських настроїв і підлягали особливому контролю. Студентською молоддю та професорсько-викладацьким складом опікувався окремий, третій відділ створеного 1967 р. спеціального 5-го управління КДБ при РМ СРСР, орієнтованого на боротьбу з так званою «ідеологічною диверсією противника».

Ключові слова: пропаганда, контрпропаганда, період застою, УРСР, заклади вищої освіти, середні спеціальні освітні заклади

Постановка проблеми. В умовах поширення у медійному полі шовіністичної пропаганди – головної стратегічної зброї гібридної війни та російської інформаційної інтервенції, що активізувалася після Революції гідності 2014 р., актуалізується проблема забезпечення інформаційної безпеки України. Протидія агресору в інформаційному просторі передбачає розробку засобів послаблення інформаційних атак, зокрема й організацію контрпропаганди. У цьому сенсі вивчення агітаційно-пропагандистської та контрпропагандистської діяльності в інтелектуальних осередках УРСР (зкладах вищої освіти, технікумах тощо) викликає неабиякий інтерес з огляду на той факт, що імперативи радянських реалій реанімуються у сучасній Росії, а інструменти та прийоми радянської державної пропаганди активно використовуються у російських медіа. Без розуміння прийомів і засобів інформаційного впливу ворога неможливо ефективно протидіяти.

Актуальність здійснення ґрунтовного наукового аналізу радянської системи пропаганди й контрпропаганди продиктована необхідністю подолання усталених міфів і стереотипів, покладених у підґрунтя радянської світоглядної конструкції та водночас провокуючої легітимізації сучасної російської агресії.

Зважаючи на те, що агітаційно-пропагандистська й контрпропагандистська діяльність у закладах освіти УРСР у період брежнєвського застою ще вивчена недостатньо, авторка поставила за мету проаналізувати систему організації пропаганди й контрпропаганди у закладах вищої та середньої спеціальної освіти України, залишивши поза увагою ті аспекти проблеми, що вже вивчалися, зокрема русифікації, атеїзації освітнього простору, радянської контррадіопробанди та деякі інші.

---

* Шановська Олена Андріївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9634-2598>; e-mail: olena.shanovska@op.edu.ua

Огляд літератури. Агітаційно-пропагандистська та контрпропагандистська діяльність у закладах освіти УРСР у період брежньовського застою розглядалася науковцями переважно у контексті вивчення системи комуністичного ідейно-політичного виховання. При цьому дослідники висновували про характерний високий рівень ідеологізації й уніфікації освітньої діяльності, її детермінованість політико-владним відносинам, партійно-державний контроль над системою освіти, як і над всіма царинами суспільного життя, посилення централізації та бюрократизацію управління освітою, жорстку регламентацію процесу навчання, вихолощення національних особливостей, русифікаторську політику, що досягла свого апогею у 1970-1980-ті рр. Серед інших, порушувалося питання про стан, форми та методи ідейно-виховної роботи серед студентів, зокрема й іноземних, та учнів професійно-технічних закладів, розглядалися прояви студентського нонконформізму, явище радянської контррадіопропаганди, ритуальні практики в радянській політичній культурі¹, поширення атеїзму засобами освіти, виховання та пропаганди², міфи й стереотипи, насаждені у свідомість радянських людей³.

Питання політизації й ідеологізації навчального процесу, русифікації у системі вищої освіти Донбасу в другій половині 1960-х – першій половині 1980-х років порушив Анатолій Саржан⁴. Система ідеологічних впливів у радянській професійно-технічній та університетській освіті знайшла висвітлення у монографії Юрія Каганова, який сфокусував увагу на аналізі дієвості ідейно-виховних заходів, змісту навчального процесу та трудового виховання, місці русифікаційних процесів у системі вищої школи України⁵.

Зверталися до різних аспектів вивчення радянської системи пропаганди й контрпропаганди в освітянсько-виховному процесі у 1960-1980-ті рр. й інші сучасні дослідники, переважно зосереджуючись на аналізі шкільної освіти.

Але першість у вивченні вказаних вище характеристик радянської системи освіти належала зарубіжним українознавцям. Так, на порівняльному статистичному аналізі довів про підпорядкування вищої освіти неросійських народів московському центрові та її русифікацію Дмитро Соловей, що також навів деяке співставлення пропаганди з дійсністю у науковій царині⁶. Радянську політику русифікації, дискримінації українців у галузях освіти і науки, видавничій справі викрили інші зарубіжні україністи Іван Лисяк-Рудницький⁷ і

---

¹ Українське суспільство в 1960-1980-х рр. Історичні нариси / Відп. ред. Віктор Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 959 с.

² Мухіна І.Г. Ціннісні домінанти радянського освітньо-культурного простору: монографія, Харків: Майдан, 2013. 365 с.; Мухіна І.Г. Атеїзація радянської освіти як елемент формування тоталітарного мислення // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Вип. 45. 2011. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2105/1845>

³ Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах. Том 2 / Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Радянський проєкт для України / Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. 531 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0002040>

⁴ Саржан А.О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. Донецьк: ООО «Лебедь», 2004. 412 с.

⁵ Каганов Ю.О. Конструювання «радянської людини» (1953-1991): українська версія / Наук. ред. Турченко Ф.Г. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.

⁶ Соловей Д. Русифікація. Українська наука в колоніальних путах: Нью-Йорк: Дослідно-видавниче об'єднання «Пролог», 1963. 276 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/ukrainica/solovij-d-ukrayinska-nauka-vkoloniyalnih-putah/>.

⁷ Лисяк-Рудницький І. Україна в еволюції радянської системи // Сучасність. 1963. № 1 (25). С. 60-64.

Мирослав Прокоп⁸ так само, як і українські автори заборонених у Радянському Союзі самвидавчих праць: Іван Дзюба у памфлеті «Інтернаціоналізм чи русифікація?»⁹, Юрій Бадзьо у філософському трактаті «Право жити»¹⁰, Євгенія Кузнецова (Савчук) у статті «Українська освіта у шовіністичному зашморзі» й інші дисиденти, котрі нещадно критикували однобічність реальності соціалізму й абсурду інтернаціоналізму, широку пропаганду російського патріотизму тощо, наводили конкретні дані про русифікацію освітнього простору й факти на підтвердження своїх аргументів про культурну вторинність, політичну безправність української нації.

Виклад основного матеріалу. Політичний режим СРСР брежнєвського періоду або в епоху «розвиненого соціалізму» був диктаторського типу, як і в перші радянські десятиріччя. Хоча лібералізація тоталітарного режиму за часів хрущовської відлиги мала своїм наслідком його певну трансформацію, бо з відмовою від масових політичних репресій та культу особи політичний режим у СРСР набув рис партократичного авторитаризму, проте зберігалася роль силових структур і комуністичної ідеології з консолідуючою ціннісно-нормативною системою. Партійно-державний контроль за всіма сферами громадського та культурного життя реалізувався безпосередньо по лінії партії та через систему цензури.

Панування комуністичної моралі, що вимагала віддавати всю силу й енергію справі будівництва комунізму, визнання єдино вірної марксистсько-ленінської ідеології формували стандартну ідеологізовану свідомість, радянську ідентичність, солідарність, конформістську поведінку та прагнення заважати тим, хто порушує загальноприйняті норми та не поділяє цінностей, нав'язаних кільком поколінням радянських людей. Прищеплення ідейної переконаності та комуністичної моралі відбувалося під впливом злагодженої роботи піонерських і комсомольських організацій, профспілок, державних органів, партійних комітетів, а також радянської святково-обрядової культури, усього ладу суспільного життя, правових норм і судової практики. Технічні засоби – преса, радіомовлення, телебачення – виступали інструментами, що формували суспільне життя та конформістську свідомість мас.

Посутній внесок у формування у радянських громадян комуністичних світоглядних і ціннісних настанов вносила ідейно-виховна робота під час їхнього навчання у закладах вищої та середньої спеціальної освіти УРСР. Ідейно-виховній роботі в освітніх закладах приділялася першочергова увага, зокрема вихованню юнаків і дівчат у комуністичному дусі сприяли вивчення студентською молоддю курсу марксизму-ленінізму в межах навчальних програм, роботи факультетських студентських лекторіїв. З 1956 р. замість курсу основ марксизму-ленінізму в радянських закладах вищої освіти були введені три обов'язкові дисципліни: історія КППС, політекономія, діалектичний та історичний матеріалізм. Згодом були запроваджені факультативні курси марксистсько-ленінської етики, марксистсько-ленінської естетики, наукового атеїзму. 1963 р. у навчальну програму ЗВО був уведений загальнообов'язковий курс наукового комунізму зі складанням держіспиту¹¹.

---

⁸ Прокоп М. Політика злиття націй в дії // Сучасність. 1965. № 6 (54). С. 93-98; Прокоп М. Спроби обґрунтувати політику злиття націй // Сучасність. 1965. № 7 (55). С. 77-83.

⁹ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 336 с.

¹⁰ Бадзьо Ю. Право жити. Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. Київ: Таксон, 1996. 400 с.

¹¹ Ткачук М. Філософська освіта в радянській Україні: досвід осмислення історичних документів та архівних матеріалів // Філософська думка. 2010. № 6. С. 62.

Політико-виховна робота у навчальних закладах продовжувалася у громадській діяльності, насамперед у масових організаціях – комсомолі та профспілках, а також у добровільних товариствах, секціях, гуртках, у самодіяльності, проведенні політінформацій, лекцій, дискусій з нагальних питань соціально-моральної практики¹².

Радянські освітні заклади виховували ідеалістів, яких відрізняла висока ідейність, вірність народові, свідомо готовність віддати всі свої знання та сили зміцненню могутності Вітчизни. Жертовність заради ідеї декларувалася чи не як головна чеснота комсомольця та студента. І молоді люди щиро вірили у проголошені принципи. Зважаючи на це, шістдесятниця Ірина Жиленко називала своє покоління «жертвами радянської педагогіки»¹³.

Наскільки важливим у радянській державі було питання ідеології, можна судити зі сфери впливу головного ідеологічного керівника, члена політбюро ЦК КПРС, який був другою особою у державі. Він знаходився на вершині піраміди, що складалася з ідеологічних відділів ЦК: пропаганди й агітації (агітпроп); науки та навчальних закладів; культури; інформації та зарубіжних зв'язків. У 1965–1982 рр. членом політбюро і секретарем ЦК КПРС з ідеології був М. Сулов, якого у партійних колах називали «сірим кардиналом».

Про повніший перелік справ, якими відав головний ідеолог Радянського Союзу, можна з'ясувати з тих питань, котрими опікувався очільник ідеологічної служби в Україні. Відповідно затвердженому в травні 1972 р. на засіданні політбюро ЦК КПУ переліку функціональних обов'язків, член політбюро ЦК і секретар ЦК КПУ з ідеології Ф. Овчаренко відав питаннями: роботи відділення суспільних наук Академії наук УРСР; творчих спілок і республіканських ідеологічних установ: органів преси, телебачення, радіо, Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ), Головного управління зі справ літератури і видавництва (Головліту), кінематографії, культури та мистецтва, організацій товариства «Знання», архівних установ, органів влади у справах релігії; вищої, середньої спеціальної та загальної і професійно-технічної освіти; охорони здоров'я та соціального забезпечення; зарубіжних зв'язків та іноземного туризму¹⁴.

Офіційні канали наполегливо пропагували формулу про побудову зрілого (розвинутого) соціалістичного суспільства, про завершення побудови матеріально-технічної бази комунізму, а разом із тим – про успіхи у всіх сферах життя, та, відповідно, про створення умов для формування гармонійно розвиненої особи. Посутньо ця формула мало чим відрізнялася від проголошеного раніше курсу форсованого просування до комунізму. Проте «розвинутий соціалізм», який визначався як вище для того часу досягнення суспільного прогресу, не забезпечив нового якісного стану суспільства.

Радянська пропаганда повсюдно проголошувала духовні здобутки й успіхи у культурному розвитку української нації, що також не відповідало дійсності, бо реально відбувалися процеси національного знеособлення українців, їхнього відлучення від національних джерел духовності.

Основними політичними деклараціями партії залишалися постанови ЦК, які визначали головні напрямні лінії розвитку держави. У переважній більшості вони носили

---

¹² Шановська О.А. Громадянське виховання: радянська практика (1956–1991 рр.) // Емінак. 2019. № 4 (28). С. 159–168. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.4\(28\).354](https://doi.org/10.33782/eminak2019.4(28).354)

¹³ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С. 67.

¹⁴ Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). Київ: Генеза, 2005. С. 107.

заборонний характер, і їхньою метою було ідеологічно вмотивоване засудження різних соціальних явищ, що не узгоджувалися з партійним курсом і встановленими принципами.

Публічні дискусії і суспільні настрої відстежувалися та відображалися у таємних оперативних спеціальних звітах, інформаційних і спеціальних повідомленнях, доповідних записках, оглядах оперативних матеріалів радянських органів державної безпеки, які зі вражаючою регулярністю надходили в обкоми й ЦК КПУ, особисто першому секретареві, а він передавав інформацію до ЦК КПРС. На виконання розпоряджень партійного центру службами КДБ СРСР розроблялися відповідні директиви, що реалізовувалися через проведення агентурно-оперативних заходів органами КДБ на місцях. Оперативно-чекістська діяльність силових служб здійснювалася спільно з партійними, радянськими, профспілковими та комсомольськими органами і була спрямована на нейтралізацію всіх тих, хто загальнолюдські та національні цінності ставив вище за класові. Непокірних органи уміло вилучали із суспільства.

У закладах вищої та середньої спеціальної освіти приділялася значна увага організації пропаганди й контрпропаганди, заснованої «на знанні соціально-психологічних особливостей студентства та наукової інтелігенції, наявності достовірних відомостей про їхнє обличчя, погляди, запити, уподобання та настрої»¹⁵.

Орієнтовки про організацію контрпропагандистської роботи в студентських колективах розроблялися відділом науки та навчальних закладів ЦК КПУ. Загальне керівництво контрпропагандою здійснювало Міністерство вищої і спеціальної середньої освіти УРСР, де існувала робоча група з числа керівних працівників управлінь і відділів міністерства на чолі із заступником міністра.

Окремою ланкою організаційної структури системи контрпропаганди у закладах освіти обласного, регіонального рівнів була група з контрпропаганди при раді ректорів, раді директорів. Персональна відповідальність за здійснення контрпропагандистської роботи у студентських колективах покладалася на секретарів партійних організацій і ректорів (директорів) навчальних закладів. Під їхнім керівництвом працювали групи з контрпропаганди, до складу яких входили заступники секретаря комітету комсомолу з ідеологічних питань, представники кафедр суспільних наук, групи товариства «Знання», особи, відповідальні за роботу з іноземними учнями. Відповідні групи створювалися на факультетах, їх очолювали декани (секретарі партбюро), на кафедрах роботу організували завідуючі та партгрупорги¹⁶.

У партійних орієнтовках рекомендувалося, здійснюючи контрпропагандистську роботу, спрямовувати зусилля на «покращення ідеологічної роботи, інтернаціонального виховання трудящих», «розкриття досягнень реального соціалізму, історичних переваг соціалістичного способу життя», на «формуванні у молоді класового підходу до оцінки соціальних явищ». Виняткове значення мало «посилення боротьби проти виявів ворожой буржуазної ідеології, зокрема буржуазного націоналізму», розкриття тих сторін життя, які «особливо злісно підлягали нападкам ідейного противника», зокрема «цифри та факти про

---

¹⁵ Положення про організацію контрпропаганди в системі вищих і середніх спеціальних освітніх закладів УРСР. Додаток до вх. № 1210/46 від 26.03.1985 р. *Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (далі – ЦДАГОУ)*. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2859. Арк. 77-78.

¹⁶ Ibid. Арк. 83-85.

економічний, соціальний та культурний розвиток радянської України в сім'ї братніх народів СРСР», викриття «вигадок націоналістичної <...> пропаганди про так зване «колоніальне становище України»¹⁷.

Переконуючи громадськість у тому, що в СРСР засоби виробництва – це соціалістична власність, вищою формою якої є державна власність, влада спиралася на постулати, що продуктивні сили належать у СРСР не приватним власникам, а державі; що у країні «соціальної рівності» немає експлуататорського класу, немає і не може бути еліти, яка є атрибутом антагоністичного суспільства. Офіційно наголошувалося, що керівний шар соціалістичного суспільства – нерозривна частина народу.

Всупереч офіційній пропаганді, суворому партійно-державному контролю, у закладах вищої освіти не зникли критичні умонастрої, про що свідчили чисельні прояви інакодумства серед студентів і викладачів¹⁸.

1967 р. голова КДБ при Раді Міністрів СРСР Ю. Андропов ініціював створення спеціального п'ятого управління, орієнтованого на боротьбу з так званою «ідеологічною диверсією противника». Він аргументував свою позицію, вказавши на «нарощування й активізацію підіривних дій реакційних сил», що виявлялося у «створенні антирадянських підпільних груп, розпалюванні націоналістичних тенденцій, підживленні реакційної діяльності церковників і сектантів»¹⁹.

Керівник таємної поліції окремо виділив інтелігенцію та молодь як такі, що підлягали особливому контролю. Він запропонував створити в центральних і місцевих структурах КДБ самостійні управління (відділи), які б зосереджувалися на чітко окреслених напрямках. Політбюро ЦК затвердило пропозицію, і рішенням від 17 липня було створено 5-е управління КДБ при РМ СРСР, що мало в складі шість відділів: 1-й відділ зосереджувався на діяльності творчих спілок, науково-дослідних інститутів, культурних закладів, медичних установ, а також на культурному обміні та зв'язках з іноземцями; 3-й відділ опікувався студентською молоддю, професорсько-викладацьким складом; 4-й відав церковними справами, інші підрозділи зосереджувалися на запобіганні діяльності націоналістів, розповсюдженню антирадянських документів, листівок тощо²⁰.

Голова радянських сил безпеки вважав, що роботу з інтелігенцією необхідно вивести з відомства контррозвідки, бо «не можна: ставитися до письменників і вчених як до потенційних шпигунів і займатися ними професійним контррозвідникам»²¹. Він був переконаний, що слід наголошувати на профілактиці, на запобіганні небажаних явищ. Тим часом поряд із превентивними виховними заходами радянські силові органи

---

¹⁷ Ibid. Арк. 76, 79.

¹⁸ Політичні протести й інакодумство в Україні (1960-1990): Документи і матеріали / Упор. В.М. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2013. 736 с.; Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955-1990 роки) / Упоряд.: В.О. Артюх, Г.М. Іванущенко, В.О. Садівничий. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2012. 300 с.

¹⁹ Докладная записка в ЦК КПСС от председателя КГБ при Совете Министров СССР Ю.В. Андропова от 3.07.1967 г. // Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991. Справочник. Под ред. акад. А.Н. Яковлева; авторы-сост.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров. Москва: МФД, 2003. С. 712-714.

²⁰ Ibid. С. 165-166.

²¹ Арбатов Г.А. Затянувшееся выздоровление (1953-1985 гг.): свидетельство современника. Москва: Международные отношения, 1991. С. 314.

використовували адміністративний тиск, що, як правило, поєднувався з іншими, жорсткішими «формами роботи» з неблагонадійними особами. Серед форм адміністративного тиску, або так званих «непрямих» репресивних дій, практикувалися такі, як осуд громадськості на комсомольських зборах або на зборах трудових колективів, відрахування з навчального закладу, звільнення з роботи та творчої спілки, анонімні телефонні погрози, винесення доган, службове пониження, виключення з партії. Нерідко застосовувалися і різнобічний тиск на особистість, і грубе порушення прав людини, зневаження її гідності.

Для відстеження настроїв у середовищі інтелігенції та студентської молоді була розвинута система нагляду та доносів, організована спецслужбами. Вербуючи серед інтелігенції та молоді значну частину «секретних співробітників», «агентів», «спостерігачів», «резидентів», КДБ вирішував одразу два завдання: залучав до співпраці висококваліфіковані кадри та нейтралізував їх. Така ситуація мала зворотній бік – пом'якшення засобів «профілактично-оперативної» діяльності. Кращі випускники закладів вищої освіти, переважно ті, які відслужили в армії, запрошувалися до роботи у КДБ.

Основне завдання завербованих КДБ осіб полягало не тільки у збиранні інформації про все і про кожного, але й в осуді інакодумців, як мовилося, «від імені та за дорученням трудящих» – усно й у пресі, на публічних зборах та у відкритих листах до вищих владних інстанцій. Для характеристики незгодних у пропагандистській літературі та в офіційній пресі використовувалися численні, але доволі одноманітні епітети: «відщепенці», «дармоїди», «зłodії», «хулігани» тощо. Примітно, що переважна більшість радянських людей дізнавалася про існування незгодних саме з такої літератури, яка «розкривала суть» «п'ятої колони» в країні – викривала націоналістів, інакодумців, вона видавалася у величезній кількості²².

Радянське керівництво більше уваги, ніж раніше, приділяло закордонній реакції. Поліпшення відносин СРСР зі Сполученими Штатами та їхніми союзниками у Західній Європі у 1970-ті рр., яке отримало назву «розрядки», супроводжувалося реакційністю внутрішньої політики. Французький радянолог Франсуа Фейто з цього приводу слушно зауважив: «В основному внутрішній суспільній думці і було адресоване тисячу разів повторене гасло: «Розрядка не означає припинення ідеологічної боротьби». Мова йде про те, щоб шляхом посилення цензури і партконтролю над всіма царинами суспільного життя показати, що будь-які надії на лібералізацію під натиском Заходу є марними і що партія не випустить з-під свого контролю ні культурний обмін із закордоном, ні засоби інформації, ні діяльність наукових працівників та інтелігенції загалом»²³.

Задумлива атмосфера «полювання» на інакодумців зберігалася в період застою, як і за сталінських часів терору, що нагадувало середньовіччя. Брутальним методом каральної практики радянської влади було використання психіатрії як знаряддя боротьби з антирадянськими виявами. Офіційно проголошений висновок про те, що тільки шизофренік може критикувати радянську владу, був маніпулятивним у СРСР і вкрай необхідним виправданням для ізоляції інакодумців від суспільства, дискредитації їхніх переконань, психічного та фізичного знування, прикритої розправи на фоні фіктивної

---

²² Королева Л.А. Власть и советское диссидентство // Полемика. 2009. № 12. URL: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/12/>

²³ Фейто Ф. Наслідки наради у Гельсінкі в соціалістичному світі. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1514. Арк. 196.

реабілітації радянського керівництва в очах світової громадськості та свідченням того, що радянська влада гуманно, а не по-варварськи ставиться до всіх невдоволених у СРСР. Серед психічно здорових інакодумців, які підлягали примусовому лікуванню, був і студент Одеського інституту народного господарства Вячеслав Ігрунов, що в середині 1960-х рр. організував нелегальний марксистський гурток й активно збирав заборонену цензурою літературу. З ним пов'язано існування бібліотеки самвидаву в Одесі.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна зробити наступні висновки. В авторитарній радянській державі брежнєвського періоду застою, або в епоху «розвиненого соціалізму», державна пропаганда мала системний характер й ідеологічно ґрунтувалася на комуністичному вченні марксизму-ленінізму. Наскільки важливу роль відіграла ідеологія, можна судити зі сфери впливу головного ідеологічного керівника, члена політбюро ЦК КПРС, який був другою особою у державі.

Міжнародна розрядка не припинила ідеологічну боротьбу, що під впливом холодної війни змінила акцент з боротьби з класовими ворогами на боротьбу проти «тлетворного впливу Заходу», тобто згубного впливу західної пропаганди.

Для партійної влади інтелігенція та її осередки (заклади вищої освіти, технікуми, науково-дослідні інститути тощо) вважалися менш стійкими до західного впливу, відповідно – до антирадянських настроїв і підлягали особливому контролю. Студентською молоддю та професорсько-викладацьким складом опікувався окремий, третій відділ створеного 1967 р. спеціального 5-го управління КДБ при РМ СРСР, орієнтованого на боротьбу з так званою «ідеологічною диверсією противника». Те, що у закладах вищої та середньої спеціальної освіти приділялася значна увага організації пропаганди й контрпропаганди, свідчить прийняття відповідних партійно-державних директив з переліком конкретних завдань і рекомендацій.

Реальна дійсність рішуче спростовувала оптимістичний настрій адептів пропаганди щодо розквіту соціального добробуту та досконалості командно-бюрократичної системи. Дезінформація, невідповідність радянських лозунгів реаліям сприяли формуванню у критично-мислячих викладачів і студентів світоглядних позицій, що йшли врозріз із радянськими політичними канонами.

Особливістю епохи «розвиненого соціалізму» було використання психіатрії як знаряддя боротьби з антирадянськими виявами, зокрема й у системі освіти. Офіційно проголошений висновок про те, що тільки шизофренік може критикувати радянську владу, був маніпулятивним у СРСР і необхідним виправданням для ізоляції інакодумців від суспільства, прикритої розправи на фоні фіктивної реабілітації радянського керівництва в очах світової громадськості.

Olena Shanovska

On the organization of propaganda and counterpropaganda in the system of higher and secondary specialized educational institutions of the UkrSSR during the period of stagnation

Abstract: Considering the problem of propaganda and counterpropaganda organization in the system of higher and secondary specialized education in the Ukrainian SSR during the

period of stagnation or the era of 'developed socialism', the author of the article concludes that state propaganda in the authoritarian Soviet state was systematic in its nature and ideologically based on the communist Marxism-Leninism doctrine. The importance of ideology can be judged by the sphere of influence of the chief ideological leader, a member of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, who was the second most powerful person in the state.

International relief did not end the ideological struggle, which, under the influence of the Cold War, shifted its focus from the fight against class enemies to the fight against the 'corrupting influence of the West', i.e., the pernicious influence of Western propaganda.

For the party leadership, the intelligentsia and its centers (including institutions of higher education, technical colleges, research institutes, etc.) were considered less resistant to Western influence and, accordingly, to anti-Soviet sentiments, and were subject to special control. Student youth and faculty staff were supervised by a separate, third department of the special 5th Directorate of the State Security Committee, created in 1967, which was focused on combating so-called 'ideological sabotage by the enemy'. The fact that considerable attention was paid to the organization of propaganda and counter-propaganda in higher and secondary specialized education institutions is evidenced by the adoption of relevant party and state directives with a list of specific tasks and recommendations.

A distinctive feature of the era of 'developed socialism' was the use of psychiatry as a tool to combat anti-Soviet manifestations, specifically in the system of education. The officially proclaimed conclusion that only a schizophrenic could criticize the Soviet government was manipulative in the USSR and a necessary justification for isolating dissidents from society, a cover for repression against the backdrop of the fictitious rehabilitation of the Soviet leadership in the eyes of the world community.

Keywords: propaganda, counterpropaganda, period of stagnation, Ukrainian SSR, higher education institutions, secondary specialized educational institutions